

ქეთევან ნადირაძე

შოთა მესხია – მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე

შოთა მესხია დაიბადა 1916 წლის 27 აპრილს, დღევანდელი წალენჯიხის რაიონის სოფელ ობუჯში. 1920 წლიდან მისი ოჯახი საცხოვრებლად ზუგდიდში გადადის. 1923-30 წლებში იგი სწავლობს ზუგდიდის არასრულ საშუალო სკოლაში, 1931-33 წლებში – ზუგდიდის სატყეო სასწავლებელში, ხოლო 1933 წლიდან თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტია.

შოთა მესხია სტუდენტობის წლებში დედის, ქალბატონ ლიდა შენგელაიას, ახლო ნათესავის, ცნობილი მწერლის, ლეო ქიაჩელის, ოჯახში ცხოვრობდა. მომავალი ისტორიკოსი თავის მოგონებებში წერს: „ლეო ქიაჩელი და მისი ოჯახი რომ არა, ალბათ, ვერ შევძლებდი სწავლის გაგრძელებას, ვერ ვეღირსებოდი სტუდენტობას, რომელიც ასე სანატრელი იყო ჩემთვის, ისე როგორც ყველა ახალგაზრდისთვის საერთოდ“. უდავოა, ადამიანი, რომელმაც მთელი თავისი ცხოვრება მეცნიერებას დაუკავშირა, ნებისმიერ რთულ ვითარებაში შეძლებდა ცოდნის დაუნჯებას. ვფიქრობ, ასეთი შეფასება ლეო ქიაჩელის როლისა თავისი ცხოვრებაში, როგორც ღირსების მატარებელი პიროვნებისთვის, დიდი მადლიერების გრძნობით არის განპირობებული.

უნივერსიტეტში შოთა მესხია ისმენდა ჩვენი დიდი მეცნიერებისა და საზოგადო მოღვაწეების: ივანე ჯავახიშვილის, სიმონ ჯანაშიას, შალვა ნუცუბიძისა და სხვათა ლექციებს. განსაკუთრებული ადგილი უკავია ბატონი შოთას სამეცნიერო საზოგადოების ერთ-ერთ საუკეთესო წარმომადგენლად ჩამოყალიბებაში აკადემიკოს სიმონ ჯანაშიას, რომლის ამაგიც მან ასევე სათანადოდ დააფასა წიგნით – „სიმონ ჯანაშია“ (1950).

შოთა მესხიამ 1937 წელს წარჩინებით დაამთავრა უნივერსიტეტი და იმავე წლის 1 სექტემბერს გაგზავნეს წალენჯიხის რაიონის ერთ-ერთ სოფელში საშუალო სკოლის დირექტორად. 1938 წელს კი იგი სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინ-

სტიტუტის საქართველოს ფილიალის ასპირანტურაში აბარებს. სიმონ ჯანაშიას ხელმძღვანელობით იწყებს ფეოდალური საქართველოს ისტორიის მეტად მნიშვნელოვანი პრობლემის – ხელოსნური წარმოების ისტორიის – შესწავლას. მართალია, მან ასპირანტურა 1941 წელს დაამთავრა და საკანდიდატო დისერტაციის დაცვისათვის ძირითადი მასალები მზად ჰქონდა, მაგრამ მეორე მსოფლიო ომის დაწყების გამო იგი ჩრდილო კავკასიის ფრონტზე გაიწვიეს. მან აქაც პირნათლად შეასრულა მოქალაქეობრივი ვალი, რაც დასტურდება მისთვის მეორე ხარისხის ორდენისა და მედლის – „კავკასიის დაცვისათვის“ – მინიჭებით. იგი 1942 წელს ერთ-ერთ ბრძოლაში დაიჭრა, ფრონტი დატოვა, საქართველოში ჩამოვიდა და მეცნიერულ საქმიანობას დაუბრუნდა. მან მუშაობა დაიწყო ენიმიკის უმცროს-მეცნიერ თანამშრომლად. ოთხთვიანი დაძაბული შრომის შედეგად პროფესორების სიმონ ყაუხჩიშვილისა და ვარლამ ღონღუას ოპონირებით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე: „ხელოსნობა ძველ საქართველოში (V-XII სს.)“. ეს გამოკვლევა თავისი მნიშვნელობით დღესაც აქტუალურია.

1943 წლიდან სიმონ ჯანაშიას მიწვევით ბატონი შოთა უნივერსიტეტში იწყებს პედაგოგიურ მოღვაწეობას. 1945 წლიდან იგი საქართველოს ისტორიის კათედრის დოცენტია. 1951 წელს კი მიემგზავრება მოსკოვში, სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის დოქტურანტურაში, სადაც აკადემიკოს მიხეილ ტიხომიროვის ხელმძღვანელობით მუშაობს ერთ-ერთ ურთულეს და პრაქტიკულად შეუსწავლელ, შუასაუკუნოვანი საქართველოს ისტორიის, პრობლემებზე და 1955 წელს წარმატებით იცავს სადოქტორო დისერტაციას თემაზე: „ფეოდალური საქართველოს ქალაქები და საქალაქო წყობილება“. ამ საკითხებით დაინტერესებული სპეციალისტისთვის აღნიშნული შრომა დღესაც სამაგიდო წიგნს წარმოადგენს. 1956 წელს მას აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილის წარდგინებით საქართველოს ისტორიის კათედრის გამგედ ირჩევენ. ეს დიდი ნდობის გამოცხადება იყო, რადგან ამ კათედრას სხვადასხვა წლებში ხელმძღვანელობდნენ: ივანე ჯავახიშვილი, სიმონ ჯანაშია და თავად ნიკო ბერძენიშვილი. ბატონმა შოთამ, როგორც ისტორიოგრაფიაშია შეფასებული, ეს ნდობა სრულად გაამართლა. მისი ხელმძღვანელობით აღნიშნული კათედრა ისევ საუკეთესო სამეცნიერო ცენტრის სახელს ინარჩუნებს. მისი თაოსნობითა და რედაქტორობით ჩატარდა არაერთი სამეცნიერო კონფერენცია, გამოიცა მნიშვნელოვანი შრომა თუ შრომების კრებული. საერთოდ, უნდა ითქვას: როდესაც ამ პერიოდის საქართველოს ისტორიაში შეს-

რულებულ ნაშრომებს ეცნობი, უპირველეს ყოვლისა, თვალში საცემია პროფესიული კეთილსინდისიერება, რაც, ბუნებრივია, რედაქტორის დამსახურებაცაა, რადგან რედაქტორის ძირითადი მოვალეობა ხარისხზე პასუხისმგებლობაა.

შოთა მესხიამ აქტიური როლი ითამაშა „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ გამოცემის საქმეში. იგი იყო ამ გამოცემის მთავარი სარედაქციო კოლეგიის წევრი, II ტომის რედაქტორი და II-III ტომების თანაავტორი. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს: საქართველოს ისტორიის ნარკვევების რედაქტორების პირველი ოთხი ტომი დღესაც მნიშვნელოვანი მონაპოვარია ქართველოლოგიური მეცნიერებისათვის. გაწეული შრომისათვის ავტორთა ჯგუფს სახელმწიფო პრემია მიენიჭა. პარალელურად ბატონი შოთა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ფეოდალური პერიოდის საქართველოს ისტორიის განყოფილების გამგის მოვალეობასაც ასრულებს. მას 1957 წელს პროფესორის წოდებას ანიჭებენ, ხოლო 1961 წლიდან ისტორიის ფაკულტეტის დეკანის თანამდებობას იკავებს. ცნობილია, რომ ბატონი შოთას დროინდელი ისტორიის ფაკულტეტი სანიშნუში იყო, რაშიც არავითარი წვლილი არ მიუძღოდა დასჯას, დაშინებას, მუქარას, რაც არცთუ იშვიათობას წარმოადგენდა იმდროინდელ ყოფაში. იგი იყო მოძღვარი, რომელსაც მიაჩნდა, რომ კარგი მაგალითი გაცილებით სასარგებლოა, ვიდრე კარგი წესდება. შესაბამისად, მან ისტორიკოსთა მთელი პლეადა აღზარდა, რომლებიც გამოირჩეოდნენ მაღალი პასუხისმგებლობით, პროფესიული კეთილსინდისიერებითა და სამშობლო ისტორიისადმი ერთგულებით. ზოგი მათგანი დღესაც წარმატებით მოღვაწეობს სამეცნიერო თუ საზოგადოებრივ ასპარეზზე. სამწუხაროდ, ამ პლეადის წარმომადგენელთა დიდი ნაწილი დღეს ცოცხალი აღარ არის.

1965 წლისთვის გადაწყდა ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის გამოცემაზე მუშაობა. შეიქმნა ენციკლოპედიის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია დარგობრივი საბჭოებით. ბატონი შოთა ხელმძღვანელობდა საქართველოს ისტორიის საბჭოს. მისი აქტიური მონაწილეობით შედგა საქართველოს ისტორიის სიტყვანი და პირველი ტომისათვის შეგროვდა მრავალფეროვანი მასალა. ეს უდავოდ საქვეყნო საქმე იყო. ენციკლოპედიის მნიშვნელობას კარგად გამოხატავს პირველი ფრანგული ენციკლოპედიის ფუძემდებელი დენი დიდრო. იგი წერს: „ენციკლოპედიის მიზანია მთელ მსოფლიოში მიმოფანტული ცოდნის მოგროვება, სისტემაში მოყვანა და მისი თანამედროვეობისათვის გადაცემა, რათა წინაპართა მიერ საუკუნეების მანძილზე დაგროვილი ცოდნა შემდგომი საუკუნეებისათვის არ დაიკარგოს და ჩვენი შთამომავლები მათთვის შემონახული ცოდნის საფუძველზე უფრო მეტი სიკეთითა და ბედნიერებით აღივსონ“.

ჩემის აზრით, ეს ფუნქცია ენციკლოპედიამ ერს სრულყოფილად მხოლოდ მშობლიურ ენაზე შეიძლება შეუსრულოს. სწორედ ამიტომ, განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია ქართული უნივერსალური ენციკლოპედიის შექმნაში მონაწილე ნებისმიერი ავტორის, სამეცნიერო რედაქციისა თუ ტექნიკური რედაქტორის მიერ გაწეული შრომა.

შოთა მესხიას 1967 წელს მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის წოდებას ანიჭებენ. ამავე წელს მას საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად ირჩევენ, რაც თავისთავად ნიშნავდა საგზურს იმ მასშტაბურ სამეცნიერო სივრცეში, რომელიც მსოფლიოს ერთ-მეექვსედს მოიცავდა. ბატონი შოთა თავის სამეცნიერო დივიდენტებს, უპირველეს ყოვლისა, საქართველოს ისტორიის პოპულარიზაციისა და ქართული ისტორიული მეცნიერების ავტორიტეტის დამკვიდრებისათვის იყენებდა.

1969 წლის 12 იანვარს გაზეთ „კომუნისტში“ შოთა მესხია მარიამ ლორთქიფანიძესთან ერთად ბეჭდავს წერილს „მრუდე სარკეში“. საქმე ის გახლავთ, რომ მოსკოვში გამოქვეყნდა ვერმიშევის წიგნი „ამირსპასალარი“, რომელშიც ავტორი თამარისეულ საქართველოს „ქართულ-სომხურ სახელმწიფოდ“ მოიხსენიებს. წერს, რომ ივანე მხარგრძელი და იმდროინდელი მთელი მმართველი ელიტა სომხები იყვნენ. წიგნი, რომელშიც ავტორს სასურველი რეალობად ეჩვენება, მეცნიერებმა არგუმენტირებულად, წყაროებზე დაყრდნობით მკაცრად გააკრიტიკეს, ხოლო გაზეთ „კომუნისტის“ რედაქტორის მოადგილის, გურამ გოგიაშვილის, ინიციატივით, რომელმაც ისარგებლა, საქართველოს იმდროინდელი ცეკას მდივნის იდეოლოგიურ დარგში – დევი სტურუას – თბილისში არყოფნით, წერილი სასწრაფოდ გაზეთში დაიბეჭდა. ავტორებს ამ სტატიამ დიდი უსიამოვნება შეახვედრა, როგორც საკავშირო დონეზე (სომხებს უპირატესი მდგომარეობა ეკავათ რუსეთის იმპერიის კარზე), ასევე, დევი სტურუას მხრიდან. მათ „მომე ერთან“ ურთიერთობის გამწვავებას აბრალებდნენ. ასეთი ბრალდება კი შეიძლება სავალალოდ დამთავრებულიყო. ავტორები კი ბრალდებას „გულუბრყვილოთ“ პასუხობდნენ: თუ მათ შეუძლიათ ჩვენი ქვეყნის ისტორიის გაყალბება, ჩვენ რატომ არ შეგვიძლია ამ სიყალბის გაბათილება?! პასუხი იყო მხოლოდ ერთი: არა, არ შეგვიძლიათ. სამწუხაროდ, მსგავსი შემთხვევები მხოლოდ წარსულის კუთვნილებას არ წარმოადგენს.

1971 წელს გერმანელ მეცნიერთა მიწვევით ბატონმა შოთამ ფრიდრიხ შილერის სახელობის იენის უნივერსიტეტში საქართველოს ისტორიის ლექ-

ციების კურსი წაიკითხა, რომელიც შემდეგ წიგნად დაიბეჭდა. მას კარგად ესმოდა, რომ საქართველოს ისტორია არ უნდა ყოფილიყო მხოლოდ სამეცნიერო წრის ინტერესთა საგანი, აუცილებლობას წარმოადგენდა სამშობლო ისტორიის გაცნობა მოსახლეობისთვის. ამიტომ იგი საზოგადოება „ცოდნის“ ეგიდით საქართველოს მასშტაბით ხშირად კითხულობდა ლექციებს. მეცნიერის განსაკუთრებული ზრუნვის საგანი იყო საქართველოს ისტორიის სწავლებისა და მისი მნიშვნელობის გაზრდის საკითხები. მართალია, იმ წლებში სკოლებში შეზღუდული ფორმატით, მაგრამ მაინც ისწავლებოდა საქართველოს ისტორია. თუმცა ატესტატში ამ საგნის ნიშანი არ აისახებოდა. რაც, ვფიქრობ, მაჩვენებელია იმისა, რომ მშობლიურ ისტორიას მეორეხარისხოვანი საგნის დატვირთვა ჰქონდა მინიჭებული. როგორც აკადემიკოს მარიამ ლორთქიფანიძის მოგონებიდან ვიგებთ: ერთხელ ბატონ შოთას შემთხვევით ხელში ჩაუვარდა ერევნის ერთ-ერთი სკოლის ატესტატი, რომელშიც სომხეთის ისტორიის ნიშანი იყო შეტანილი. მან სასწრაფოდ დაწერა გამოკვლევა სათაურით – „საცნობელად თავისაო“, რომელშიც საუბრობდა იმის შესახებ, რომ საჭირო იყო საქართველოს ისტორიის სწავლება, როგორც დამოუკიდებელი საგნისა VIII-X კლასებში და ამ საგნის შეფასების შეტანა საშუალო განათლების ატესტატში. მან წერილს დაურთო ერევნის სკოლის ატესტატის ფოტო და გაზეთ „ლიტერატურულ საქართველოში“ დასაბეჭდად გააგზავნა. 1971 წლის 11 ივნისის გაზეთში სტატია უცვლელად დაიბეჭდა. ამ ფაქტს დიდი გამოხმაურება მოჰყვა ქართულ საზოგადოებაში. როგორც ჩანს, შექმნილი ვითარება მან კარგად გამოიყენა და მოიპოვა უფლება ქართულ და არაქართულ სკოლებში საქართველოს ისტორიის კათედრის წევრებს აქტიურად დაეწყო შემოწმება საქართველოს ისტორიის სწავლების დონის განსაზღვრისათვის. შემოწმების შემდეგ დაიწერა ანგარიში, სადაც აისახა სწავლების ნაკლოვანებები და ხაზი გაესვა იმ ფაქტს, რომ საათები საქართველოს ისტორიის სწავლებისათვის ძალიან მცირე იყო. ბატონმა შოთამ დაწერა საბოლოო დასკვნა და სათანადო ორგანოებში გააგზავნა. ამ მონდომებამ შედეგი გამოიღო. მიიღეს გადაწყვეტილება, დაწერილიყო ახალი, უფრო ფართო ფორმატის სახელმძღვანელო, რადგან უკვე არსებული, მესხია-გუჩუას ავტორობით, მეთოდოლოგიური მოთხოვნებიდან გამომდინარე სწავლების მოკლე კურსს ითვალისწინებდა. სახელმძღვანელოს ფორმატის გაზრდა კი თავისთავად საათების გაზრდასაც გულისხმობდა. სამწუხაროდ, ბატონი შოთა თავისი გარჯის შედეგს ვეღარ მოესწრო. იგი გარდაიცვალა 56 წლის ასაკში, 1972

წლის 15 მაისს. მისი სწორი და მართალი ცხოვრებისა თუ მოღვაწეობის დადასტურებაა ისიც, რომ იგი დაკრძალულია ქართველ მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა დიდუბის პანთეონში.¹

ორმოცდათექვსმეტი წელი ხანმოკლე სიცოცხლეა, განსაკუთრებით სამეცნიერო შემოქმედების თვალსაზრისით. მიუხედავად ამისა, შოთა მესხიამ ისეთი მნიშვნელოვანი სამეცნიერო მემკვიდრეობა დაგვიტოვა, რომლის მეცნიერული ღირებულება დღეს უფრო ფასეულია, ვიდრე გუშინ.

ისტორიას, როგორც მეცნიერებას, ბევრი ფუნქცია აკისრია. მათ შორის, გააჩნია მსოფლმხედველობითი დატვირთვა, რადგან იგი ქმნის დოკუმენტურ მთხრობებს წარსულის მნიშვნელოვან მოვლენებზე. საზოგადოებრივ განვითარებაში ისტორიული ფაქტები ობიექტური რეალობაა. ფაქტოლოგიური მხარე წარმოადგენს ფუნდამენტს, რომელზეც დგას მეცნიერება საზოგადოების შესახებ. ისტორიული ფაქტების დადგენა მეცნიერულ კეთილსინდისიერებას, ფართო ცოდნასა და ნებისყოფას მოითხოვს. მოძიებული ფაქტების ანალიზის საფუძველზე კი ხდება წარსულის რეკონსტრუქცია. ეს ძალიან დიდი და შრომატევადი საქმეა, მით უფრო, როდესაც ისტორიკოსი მედიევისტიკაში მუშაობს. საყოველთაოდ ცნობილია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ქართულ ისტორიოგრაფიაში შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის შესწავლას, რომლის ფუძემდებელი აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილია, ხოლო ამ საქმის გამგრძელებლები აკადემიკოსები: სიმონ ჯანაშია და ნიკო ბერძენიშვილი. შოთა მესხიას სამეცნიერო მოღვაწეობის ძირითადი სფეროა ქართული შუა საუკუნეები. კვლევებში იგი ეხება ფეოდალური საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა პრობლემებს: სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის საკითხებს, ქალაქების ისტორიასა და საქალაქო წყობას.

მეცნიერმა მნიშვნელოვანი შრომა გასწია შუასაუკუნეების ქალაქებისა და საქალაქო ცხოვრების შესწავლის საქმეში. როგორც უკვე ზემოთ აღინიშნა, მისი პირველი სადისერტაციო ნაშრომი ნაწილობრივ, ხოლო მეორე მთლიანად ამ რთულ და მნიშვნელოვან პრობლემას ეხება. ქალაქისა და საქალაქო ცხოვრების ისტორიის შესწავლა მნიშვნელოვანი ფაქტორია, ზოგადად,

¹ შოთა მესხიასა და მისი ნაშრომების შესახებ იხ.: შ. მესხია. საისტორიო ძიებანი. ტ. I-II-III, თბ. 1982, 1983, 1986; შ. მესხია. თეიმურაზ ბატონიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის (მსკი). ნაკვ. I. თბ., 1939; შ. მესხია, დ. გვრიტიშვილი. თბილისის ისტორია. თბ. 1956; შ. მესხია. სიმონ ჯანაშია. თბ. 1950; III. А. Месхия, Я. З. Цинцадзе. Из истории русско-грузинских взаимоотношений. Тб. 1958; რ. მეტრეველი. შოთა მესხია. თბ. 1976.

ისტორიის სწორად გააზრების საქმეში, რადგან ქალაქის წარმოშობასთან, მის განვითარებასთან და ყოფასთან მრავალი საკითხია დაკავშირებული: პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური, სამართლებრივი და კულტურული.

ქალაქი მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ქვეყნის განვითარებაში, ეს იქნება ანტიკური, შუასაუკუნოვანი, ახალი თუ უახლესი პერიოდი. ქალაქის წარმოქმნა უშუალოდ სახელმწიფოს წარმოშობასთანაა დაკავშირებული. განსაკუთრებით შუასაუკუნეების ქალაქს აქვს თავდაცვითი ფუნქცია, ამიტომ მასში წარმოდგენილია საერო და საკულტო ნაგებობათა მთელი კოპლექსი, რაც თავისთავად მშენებლობისა და არქიტექტურის განვითარებას უწყობს ხელს. ქალაქზე გადის მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზები, რომელსაც ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების გარდა, აკისრია გარე სამყაროსთან კულტურული კავშირების ფუნქციაც, რაც, თავის მხრივ, ქალაქს კულტურისა და წარმოების ცენტრად აყალიბებს. ქალაქში ვითარდება ხელოსნობა, ვაჭრობა, იგი განსაზღვრავს ქვეყნის ეკონომიკურ სიძლიერეს. ფეოდალურ სამყაროში ქალაქი არის ერთადერთი ადგილი, სადაც ყალიბდება საზოგადოების თავისუფალი ფენა შესაბამისი ფინანსური საყრდენით. ქალაქისა და საქალაქო ცხოვრების შესწავლის გარეშე გაჭირდება მთელი რიგი პოლიტიკური მოვლენების გააზრება. ქალაქს აქვს თავისი ურთიერთობა სახელმწიფოსთან, გააჩნია საკუთარი სამართლებრივი ბაზა, თვითმმართველობა და ა.შ.

ამდენად, გასაკები ხდება, თუ რა პასუხისმგებლობა აკისრია და როგორ სირთულეებთან აქვს საქმე მკვლევარს, რომელიც კვლევის საგნად შუასაუკუნოვან ქალაქს ირჩევს.

შოთა მესხიამ მნიშვნელოვანი შრომა გასწია ხელოსნური წარმოების შესწავლისათვის V-XII სს. საქართველოში. ხელოსნობა ქალაქის ყოფაცხოვრების აუცილებელ შემადგენელ ნაწილსაც წარმოადგენს. მან გამოარკვია ხელობისა და ხელოსნობის აღმნიშვნელი ტერმინები, ხელოსანთა სამუშაო იარაღების სახეობები და ძველი სახელწოდებები, აღადგინა ცალკეულ ხელოსანთა მუშაობის პროცესი, მათი სოციალური მდგომარეობა და კატეგორიები, განიხილა ხელოსანთა მიერ შექმნილი პროდუქცია. დაადგინა, რომ ძველ საქართველოში საკმაოდ განვითარებული, შუასაუკუნეებისათვის დამახასიათებელი ყველა სახეობის ხელოსნური დარგი არსებობდა.

დიდი შრომის შედეგს წარმოადგენს გამოკვლევა ქალაქისა და საქალაქო ცხოვრების შესახებ, რომელშიც შესწავლილია ფეოდალური საქართველოს ქალაქების ადგილი და როლი ქვეყნის ეკონომიკურ, სოციალურ და პო-

ლიტიკურ ცხოვრებაში, მათი წარმოშობისა და განვითარების ეტაპები, ეკონომიკური მდგომარეობა, სასაქონლო წარმოებისა და ვაჭრობის განვითარება. ქალაქების დამოკიდებულება სამეფო ხელისუფლებასთან და ბრძოლა ფეოდალურ არისტოკრატიასთან. შესწავლილია საქალაქო წყობა და მისი მმართველობის ხასიათი, ხელოსნური და სავაჭრო ორგანიზაციები, ქალაქის გარეგანი სახე და სხვ.

ისტორიოგრაფიაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხის, საქალაქო კომუნის რაობის შესწავლას მიუძღვნა მეცნიერმა ნაშრომი „საქალაქო კომუნა შუა საუკუნეების თბილისში“ (1962). მან დავით გვრიტიშვილთან ერთად მონოგრაფიულად პირველად შეისწავლა „თბილისის ისტორია“ (1952), რომელშიც განხილულია საქართველოს დედაქალაქის კარდინალური საკითხები.

შოთა მესხია აღნიშნული შრომებით იმ ყაშირის ათვისებას შეუდგა, რომელიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში შუასაუკუნოვანი ქალაქების ისტორიის ირგვლივ არსებობდა. ვფიქრობ, ეს პრობლემა დღესაც დგას, რაც კიდევ უფრო მეტად აძლიერებს ინტერესს და დასაფასებელს ხდის მეცნიერის მიერ გაწეულ შრომას.

1965 წელს დაისტამბა შოთა მესხიას ნაშრომი „დიდგორის ბრძოლა“, ხოლო 1972 წელს გადამუშავებული სახით ხელმეორედ გამოიცა სახელწოდებით – „ძლევაჲ საკვირველი“. საყოველთაოდ ცნობილია დიდგორის ბრძოლის მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიაში. მკვლევარმა, რომელიც გაკვირვით მაინც შეხებიდა XI-XII საუკუნეების საქართველოს ისტორიას, გვერდი ვერ აუარა ამ საკითხს. ამ თემაზე ბევრი იწერებოდა და იწერება, მაგრამ დიდგორის ბრძოლის მონოგრაფიულად შესწავლის უპირატესობა დღესაც შოთა მესხიას ეკუთვნის. მართალია, ეს მნიშვნელოვანია, მაგრამ არა გადამწყვეტი. მთავარია, მკვლევარმა მკაცრად განსაზღვროს, თუ რა არის მისი კვლევის საბოლოო მიზანი, თორემ კვლევის რუტინა ნებისმიერი მკვლევრისთვის ერთნაირია, განსხვავება მხოლოდ შესაძლებლობებშია. ჩემი აზრით, ეს ნაშრომი საუკეთესოდ გამოხატავს, თუ რაში მდგომარეობს ისტორიკოსის ხელობა და რა მნიშვნელობა აქვს ისტორიის შესწავლას. არავისთვის საიდუმლო არ არის, რომ ისტორიული კვლევის პროცესში უნდა ვხედავდეთ ისტორიული კატეგორიებით აზროვნებას, უნდა შეგვეძლოს საზოგადოების დანახვა განვითარებაში, უნდა ვახდენდეთ საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენების შეფასებას მის წარსულთან მიმართებით და მოვლენათა განვითარების შედეგების განსაზღვრას. ასეთი მიდგომა ბადებს მოთხოვნილებას – მოვლენე-

ბი გავიაზროთ არა სტატიკაში, არამედ ისტორიულ პროცესში. ისტორიის შინაარსს წარმოადგენს ისტორიული პროცესი, რომელიც გამოიხატება ერის ცხოვრებაში. მათ შესახებ ცნობები შემორჩენილია ისტორიულ ძეგლებსა და წყაროებში. იგი მრავალფეროვანია და მისი სრულყოფილად გათვალისწინება – აუცილებელი. ისტორია, უპირველეს ყოვლისა, წარსულის რეკონსტრუქციაა, რომლის პროცესშიც უნდა იქნეს გამოყენებული ეკონომიკური, პოლიტიკური, სოციალური, სამოქალაქო, სამხედრო, სახელმწიფო, სამართლისა და რელიგიის ისტორიების მონაცემთა ბაზა.

ვფიქრობ, ყველა ეს მოთხოვნა თუ აუცილებლობა საუკეთესოდ არის გამოყენებული და გათვალისწინებული აღნიშნულ ნაშრომში, რაც ემსახურება საბოლოო მიზანს: წარმოჩინდეს დიდგორის ბრძოლის, როგორც მოვლენის მნიშვნელობა ქართული სახელმწიფოს ძირითადი არსის გააზრებაში.

შოთა მესხიამ იასე ცინცაძესთან ერთად რუსულ ენაზე გამოსცა წიგნი „საქართველო-რუსეთის ურთიერთობათა ისტორიიდან (X-XVIII სს.)“. ამ ნაშრომში განხილულია რუსეთის ინტერესები კასპიისპირეთში; ამიერკავკასიაში პირველობისათვის ბრძოლა რუსეთს, ირანსა და თურქეთს შორის; შესაბამისად, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობათა საკითხები რუსეთ-ირანისა და რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობათა ფონზე. ვფიქრობ, ზედმეტია იმის ხაზგასმის, რომ ეს საკითხები დღესაც აქტუალურია. სამწუხაროდ, თანამედროვეობა მეცნიერთა ნააზრევის გათვალისწინების აუცილებლობას ვეღარ ხედავს. უმბერტო ეკო სწორედ ამ მოვლენის შესახებ გამოხატავს გულისტკივილს, როდესაც ერთ-ერთ თავის ინტერვიუში შემდეგი შინაარსის პასუხს იძლევა: „თუ ადრე ხელისუფლებები გარკვეული პოლიტიკური ამბიციების განხორციელებისათვის რჩევებს ცნობილი მეცნიერებისგან იღებდნენ, ვთქვათ, ამა თუ იმ ერის მენტალობის თავისებურების შესახებ, ახლა ამგვარი პრაქტიკა აღარ არსებობს. რამ გამოიწვია ასეთი უკულტურობა? ეპიდემიასავით გაგრცელდა ისტორიის შეგრძნების დაკარგვა. ისტორია თავისთავად თაობებს შორის კავშირის შენარჩუნების საუკეთესო საშუალებაა. ვფიქრობ, სწორედ ამ კავშირის გაწყვეტის სურვილით არის გამოწვეული წარსულის გაუთვალისწინებლობა“.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ისტორიის შინაარსს წარმოადგენს ისტორიული პროცესი, რომელიც გამოიხატება კაცობრიობის ცხოვრებაში. ამის შესახებ ცნობები შემორჩენილია ისტორიულ ძეგლებსა და წყაროებში. ამდენად, ისტორიკოსის კვლევებში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია წყაროების გამოვლენას, დამუშავებას, შესწავლას, თარგმნასა და გამოცემას.

შოთა მესხიას სახელთან არის დაკავშირებული ისეთი მნიშვნელოვანი საგვარეულო მატრიანეს დედნის მიკვლევა, ყოველმხრივ შესწავლა და სამეცნიერო გამოცემის განხორციელება, როგორსაც წარმოადგენს „ძეგლი ერისთავთა“.

ისტორიოგრაფიის, როგორც მეცნიერების, სავალდებულო ნაწილია მკვლევრის მემკვიდრეობის შესწავლა, რაც საშუალებას იძლევა კარგად წარმოჩინდეს აზრის განვითარება. აზრის განვითარების წარმოჩენა აუცილებელია, რადგან მეცნიერული კვლევა მხოლოდ გამოცდილების გათვალისწინებით შეიძლება იყოს წარმატებული. კვლევის წარმატებულობა კი მეცნიერების წინსვლის გარანტიაა. ალბათ, ამ აზრის გათვალისწინებით შოთა მესხიამ საინტერესო კვლევები მიუძღვნა ისტორიკოსებს: თეიმურაზ ბატონიშვილსა და სიმონ ჯანაშიას. ამ ნაშრომებს დღესაც არა გააჩნიათ ალტერნატივა.

ზემოთ ნათქვამი, ბუნებრივია, არ გულისხმობს იმას, რომ შოთა მესხიას სამეცნიერო მემკვიდრეობის მიმართ კრიტიკა არ შეიძლება არსებობდეს. სადღაც წამიკითხავს: „ღირსეული მხოლოდ ის კი არ არის, რასაც ნაკლი არ გააჩნია, არამედ ისიც რაც ღირსებას ფლობს“. სწორედ ამ პრინციპის გათვალისწინებით დაიწერა ეს წერილი.

შოთა მესხიას გარდაცვალების შემდეგ ნაშრომს – „ძლევაჲ საკვირველი“ – მისი მასწავლებლის, სიმონ ჯანაშიას სახელობის პრემია მიენიჭა, ხოლო ბატონი შოთას ერთ-ერთი მოწაფე, თავისი მასწავლებლის შესახებ წერდა: „ბატონი შოთა, როგორც პიროვნება, უპირველეს ყოვლისა, გამოირჩეოდა უპრეტენზიოების სიმშვენიერით, თვალში საცემი კარგი გარეგნობით, განუმეორებელი გულთბილობით, გადამდები სიმშვიდით, ადვილად მიუტევებდა მისატყუებელს, მუდამ სჯეროდა კეთილი მომავლის, უცვარდა ნიჭიერი კაცი, იყო შესანიშნავი მეცნიერ-ხელმძღვანელი, მოვალეობის მტკიცე შეგნებით. ყოველთვის ახდენდა ზნეობრივ ზეგავლენას, შესანიშნავად ფლობდა წინამძღოლის ხელოვნებას... ბატონი შოთასთვის მეცნიერება, უპირველეს ყოვლისა, დაფარულის ხილვა იყო და არა უკვე ხილულისათვის მხარის დაჭერა ან პირიქით“.²

გადავავლეთ რა თვალი მეცნიერის საზოგადოებრივ მოღვაწეობასა და სამეცნიერო მემკვიდრეობას, დღევანდელი გადასახედიდან კიდევ უფრო დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, შოთა მესხია – ივანე ჯავახიშვილის, სიმონ ჯანაშიასა და ნიკო ბერძენიშვილის ღირსეული მემკვიდრეა.

² გ. ნადირაძე, წერილი – „ერის ღონე მოამაგე შვილია“, წგნ. „მე სტუმარი ვარ დედამიწაზე“. თბ. 2005, გვ. 88.